

Woordgeografische Studiën van de Zuidnederlandse Dialectcentrale

---

XXI. — DE MUTSAARD

door V. VERSTEGEN, O. F. M.

De vraag naar de dialectnamen van een aantal dingen die tot één gedachtenkring behoren maar toch zeer verscheiden zijn, noopt de inzender tot een zelfcontrole die een waarborg is voor de juistheid van zijn antwoord. De verwarring van meerdere namen met elkaar wordt daarvoor uitgesloten en het juist aangeven van de eigen benaming wordt bevorderd daar de correspondent noodzakelijkerwijze zich zelf moet verbeteren. In de vragenlijst 22 moest gevraagd worden naar **bundel** en **bussel**. De vraag werd dan gans bepaald gesteld en er werd gevraagd naar de benamingen van al wat een bundel of bussel kon vormen. Er werd gevraagd naar de benaming van samengebonden ongedorsen koren, van stro, van hout en van andere dingen als soorten groenten die gewoonlijk in bussels gebonden worden als asperges, porei, enz. Ook de naam van samengebonden hout werd gevraagd. Zo werd vermeden dat een bepaald woord werd gesuggereerd. Mogelijk had men naar **takkenbos** kunnen vragen, woord dat gans onbekend is in de Zuidnederlandse dialecten en ook haast nooit gebruikt wordt door beschaafd sprekenden ; maar dit

zou het gevaar meegebracht hebben dat velen het niet zouden begrijpen en geen antwoord geven. De vraag stellen naar de benaming van samengebonden hout had nog andere voordelen. Niet overal immers bestaat er één enkele naam ; vele plaatsen kennen er verscheidene daar er een onderscheid gemaakt wordt tussen de takkenbossen naar gelang de soort hout die er in wordt samengebonden. Het gebruik van de mutsaard hangt ook af van de geografische gesteldheid van de streek. In een bos- en houtarme streek komt de mutsaard veel minder voor dan in een bebost land. Dit heeft invloed op het gebruik van een naam. Waar men op de ene plaats verscheidene namen heeft die elk een bepaalde soort houtbundel aanduiden, zal men zich op de andere met een algemene benaming tevreden stellen.

Voor de mutsaard beschikken we over gegevens van $\pm$ 400 plaatsen. Hiervan werden twee kaarten getekend. Op de ene zijn door een teken de gebruikte benamingen aangeduid, terwijl op de tweede alleen de menigvuldige vormen van „mutsaard” voorkomen. Alles op één kaart brengen zou ze te ingewikkeld maken en dit zou schaden aan de overzichtelijkheid. De verschillende benamingen zullen we afzonderlijk bespreken met de aanduiding van hun gebied en trachten er een verklaring van te geven. Meestal zal die verklaring bestaan in gissingen met een kleinere of grotere waarschijnlijkheid. Een afdoende verklaring zal maar kunnen gegeven worden wanneer we zullen beschikken over meer gegevens voor het romaanse taalgebied : de meeste benamingen van de mutsaard komen immers uit het romaans. Hierbij moet nog opgemerkt worden dat die benamingen over het algemeen vrij jong zijn ; in het middelnederlands is er voor vele tot nu toe geen bewijsplaats aangegeven.

1. Bos — bussel.

Bos, met een uitspraak [bøs], wordt alleen in West- en in een paar plaatsen van Oost-Vlaanderen gebruikt zonder er een scherp afgebakend gebied te vormen. Het werd opgegeven voor de volgende plaatsen : Knokke (H 2), Dudzele (H 12), Brugge (H 36), St.-Kruis (H 38), Moere (H 59), Eernegem (H 63), Zedelgem (H 65), Veurne (H 84), Nieuwkapelle (H 101), Zarren (H 113), Handzame (H 114), Torhout (H 116), Wingene (H 119), Tielt (H 123), St.-Martens-Lerne (I 237), Roeselare (N 38), Ardooie (N 41), Gullegem (N 88), Reningelst (N 114), Geluwe (N 131), Oostroozebeke (O 4), Gottem (O 9), Huize (O 90), Tiegem (O 184), Moen (O 188), Bossuit (O 191).

Bos stamt uit het Romaans. Het komt van het Latijnse *boscum* dat oorspronkelijk struikgewas betekende, maar waarvan de betekenis later, gelijk ook die van het Fr. *bois*, zich uitgebreid heeft tot grotere bomen. In het Nederlands heeft men later een conventioneel onderscheid gemaakt tussen de twee betekenissen in de schrijftaal. **Bos** in de betekenis van het Fr. *bois* werd met *sch* geschreven terwijl deze *sch* uit den boze was waar het woord in de andere betekenis werd gebruikt.

De enkele meervoudsvormen die in West-Vlaanderen worden opgegeven, wijzen op een uitspraak met *sz* : zo te Nieuwkapelle (H 101) [bøszən] en te Handzame (H 114) *busschn*.

Naast **bos** staat **bussel**. Dit woord is ook verspreid over een deel, hoofdzakelijk het Zuidoosten, van West-Vlaanderen en komt daarbij voor in veel andere plaatsen. **Bussel** is in onze dialecten het gewone woord voor iets dat samen gebonden is ; zo zien we het woord vooral opduiken in de steden waar men het specifieke woord voor takkenbos heeft vergeten. Een of ander correspondent heeft **bussel** opge-

geven voor Oostende, Brugge, Gent, Antwerpen, Mechelen, Leuven, enz. Hieruit mag nochtans niet het besluit getrokken dat de opgave van bussel onbetrouwbaar is. Bussel is voor vele plaatsen het eigen woord ; voor andere, en dit geldt vooral voor de steden waar naast bussel nog een andere benaming bekend is, zal het niettemin de benaming zijn van een categorie personen.

2. Bond — bundel — boel.

Heist-aan-Zee (H 1), Blankenberge (H 3), Brugge (H 36) en Torhout (H 116) geven een woord **bond** [bunt] voor takkenbos. Reeds in het Middelnederlands was het woord in deze betekenis in gebruik. Het *Mnl. Wdb.* kent zelf **bonthout** dun hout dat samengebonden en zo verkocht werd. Bond wordt niet alleen voor hout gebruikt. Het is nog zeer gewoon voor stro, hooi en andere dingen. Volgens SCHUERMANS (*Alg. VI. Id.*) zou **bond** in Oost-Vlaanderen alleen voor hout gebruikt worden ; we hebben echter geen enkele opgave van bond voor takkenbos in deze provincie bekomen.

Naast **bond** staat een andere afleiding van binden : **bundel**. Dit woord wordt vooral gebruikt in het Zuidoosten van de provincie West-Vlaanderen. De uitspraak is niet **bundel** doch [bundəl] of op sommige plaatsen [bundlə], zo te Staden (N 32), Izegem (N 45), Bellegem (N 145), Dentergem (O 2) e. a.

Uit **bundel** heeft zich de benaming **boel** ontwikkeld. Deze komt voor te Oostvleteren (N 25) **boële**, Langemark (N 69) **buule**, Opwoluwe (P 68) **boelle** en St.-Pieters-Woluwe (P 67) **boule**.

Boel is in het Zuiden van Oost-Vlaanderen de benaming voor een bussel stro. Alle plaatsen kunnen hier niet worden aangegeven ; we zullen enkele vormen geven opdat zou klaar worden hoe **bundel** zich ontwikkelde tot **boel**. Snaas-

kerke (H 22) heeft **boendle**, **boenle**, Mere (O 56) en Aalst (O 61) **boenjel**, Wulveringem (H 88) en Scheldewindeke (O 36) **bunl**; Rooborst (O 115) en St.-Maria-Oudenhove (O 127) **bulne**.

3. Mutsaard.

De etymologie van dit woord is duister. Het wordt afgeleid van een werkwoord **mutsen** j. **moetsen** dat KILIAAN opgeeft met de betekenis van „verminken, afsnijden”. Naar alle waarschijnlijkheid moet het overgenomen zijn uit het Frans, al kan men geen woord aangeven waarvan het kan afstammen. Het wordt samengebracht met het *it.* **mozzo**, *sp.* **mocho**, *fr.* **mousse** bij **émousser** van een latijnse ***mutius**. In het Duits vinden we ook vormen met een zelfde betekenis zo **mutz** „etwas kurzes, verschnittenes, verstümmeltes”. In het Noors : **mutt** „kort stump av straa.” Een andere verklaring stelt J. DUPONT voor (1). De vorm van Bree [**metært**] zou afgeleid zijn van een „**mot**”. De schrijver verwijst dan naar een ags. **mot** „afval” en Rijnfrankisch **motten** „spaanders”. **Mot** leeft verder in het dialectische **mot** „oorveeg” dat zoals het gelijkbetekenende **lap** op een grondbetekenis afgesneden stuk, **spaander** wijst. Deze afleiding schijnt wel zo waarschijnlijk als de voorgaande, te meer daar in sommige dialecten nog een **mot** „**spaander**” bestaat. In dezelfde vragenlijst 22 werd voor Hamme (I 213) voor dik brandhout voor de oven opgegeven **motsen** met de verklaring „de kappingen van 't eesgat of de wortels” en voor Schoonaarde (I 215a) **motten** : „stukken van onregelmatige vorm” dus **spaanders**. We willen hier ook nog wijzen op een **motten** dat we aantreffen in het *Duits Wdb.* van GRIMM met de verwijzing : „Frisius 1568” en de betekenis : „smeulen en roken, walmen”. Naar

(1) J. DUPONT, *Het Dialect van Bree in Lew. Bijdr.*, XII, 1914, blz. 180 en XVI, 1922, blz. 131.

een volledige en afdoende verklaring van mutsaard willen wij hier niet zoeken, alleen wijzen we er nog op dat mutsaard samengesteld schijnt te zijn met een -aard suffix, suffix dat in het Nederlands alleen persoonsnamen vormt (1). Waarschijnlijk heeft mutsaard die uitgang, evenals mostaard, meegebracht uit het Frans.

Naast mutsaard geven de woordenboeken alleen de vormen *mutserd* en *mutser*. Er bestaan echter een hele reeks vormen die nu zullen besproken worden. Het gebied van mutsaard is niet zeer uitgestrekt, het beslaat slechts de provincies Antwerpen en Limburg uitgenomen de Maas-streek. Verder is het bekend in een aantal gemeenten van Brabant en Oost-Vlaanderen waar het gewoonlijk gebruikt wordt naast een andere benaming met een verschil in betekenis. Mutsaard duidt er een bundel aan met grof hout terwijl een andere naam gebruikt wordt voor een met dun hout. Dit is het geval te Schellebelle (I 256), Mere (O 56), Aalst (O 61), Gijzegem (O 57), Hofstade (O 59), Erwetegem (O 122) en Oombergen (O 122).

Achtereenvolgens zullen nu besproken worden het vokalisme van de eerste syllabe, het consonantisme en het vokalisme van de tweede syllabe.

A. — Vokalisme van de eerste syllabe : mut-.

Het vokalisme is :

1. [y] in de provincie Antwerpen.
2. [u] in de streek ten Westen van Brussel waar *ts* overgaat in [ʃ] [mʊʃ-], zo te Oudegem (I 263) waar echter *t* bewaard blijft voor [ʃ], Mere (O 56) Gijzegem (O 57), Hofstade (O 59) en Aalst (O 61) beide met [tʃ] naast [ʃ], Erembodegem (O 65), Ressegem (O 134), St.-Lievens-

(1) M. SCHÖNFELD, *Historische Grammatika van het Nederlands*, Zutphen, 1932, blz. 210.

Essche (O 140), Denderhoutem (O 150), Nieuwenhove (O 226), Geeraardsbergen (O 228), Tollembeek (O 274), Herne (O 275) en Halle (O 286). Verder ook [u] ten Zuiden en Oosten van Brussel in Brabant waar echter *ts* bewaard blijven. Zo o. a. te Opwijk (O 68), Beigem (P 3), Grimbergen (P 4) en St.-Genesius-Rode (P 198).

3. [▲] (1) in de noordelijke helft van Limburg boven een lijn van Wuustherk (P 50) naar Zutendaal (Q 5) met in een groot gebied een ontronding tot [e], en in het Zuiden van Limburg in een aantal plaatsen bij St.-Truiden (P 176).

4. [jo] in de zuidelijke helft van Limburg uitgenomen Bilzen (Q 83), Eigenbilzen (Q 86), Mopertingen (Q 90), Val-Meer (Q 178) en Zichen-Zussen (Q 179) die *mot* hebben. Rond Tongeren is er dan een gebied met een gepalataliseerde vokaal [mjøt] : zo te Tongeren (Q 162), Kortessem (Q 79) naast *mjot*, St.-Huibrechts-Hern (Q 154), Genoels-elderen (Q 173) ook naast *mjot*, Millen (Q 177), Mal (Q 180), Vreeren (Q 183) en Borgloon (Q 156).

B. — Het consonantisme.

De consonantenverbinding *ts* in mutsaard kan in vele vormen voorkomen.

1. Gewezen werd reeds op de overgang van *ts* naar [tʃ] en [ʃ] in het gebied ten Westen van Brussel.

2. Metathesis van *ts* [st] treffen we aan in het Noorden van de provincie Antwerpen. De vormen die er voorkomen met *ts* zullen wel jonger zijn en onder invloed staan van de school.

3. Assimilatie van *ts* tot [t] in de noordelijke helft van Limburg, ten minste in de veronderstelling dat er uitgegaan wordt van een grondvorm *mutsaard* en niet van een afleiding van een „*mot*”.

(1) [▲] = half open [ø].

4. [ts] in het overige gebied : het zuidelijk deel van Antwerpen, Brabant ten Oosten van Brussel en het Zuiden van Limburg, uitgenomen : (zie 5).

5. tsch in een gebied op de Limburg-Brabantse grens : Landen (P 171) mutschoute, Mielen (P 183) metschoad, Gingelom (P 175) mutschoat, Jeuk (P 219) meitschaot, en Borloo (P 218) met meütskaot. Mogelijk zijn deze vormen beïnvloed door andere woorden als muskaat.

C. — De tweede syllabe.

Hier kunnen zich veel mogelijkheden voordoen ofwel 1° hebben we het suffix-aard met a) uitstoting van r, b) verzwakking van aa, c) wegval van d [t], ofwel 2° heeft men een ander suffix.

1° -aard.

a) Uitstoting van r. Uitstoting van r gaat gepaard met behoud van een volle klank in het suffix. Waar het suffix verzwakt blijft de r, uitgenomen in het Zuiden van Limburg, doch deze gevallen zullen verder besproken worden. De r viel weg in een strook rond de Brabant-Antwerpse grens. Zo te Opwijk (O 68), Grimbergen (P 4), Itegem (K 299), Ramsdonk (P 323), Mechelen (K 330), enz. Daarbij komen de enkele plaatsen in het Zuidwesten van Limburg die boven vernoemd werden.

Het gebied ten Westen van Brussel, dat ook een volle klank bewaard heeft, wisselt af voor het behoud van r. In de ene plaats wordt ze opgegeven terwijl ze in de andere wordt weggelaten.

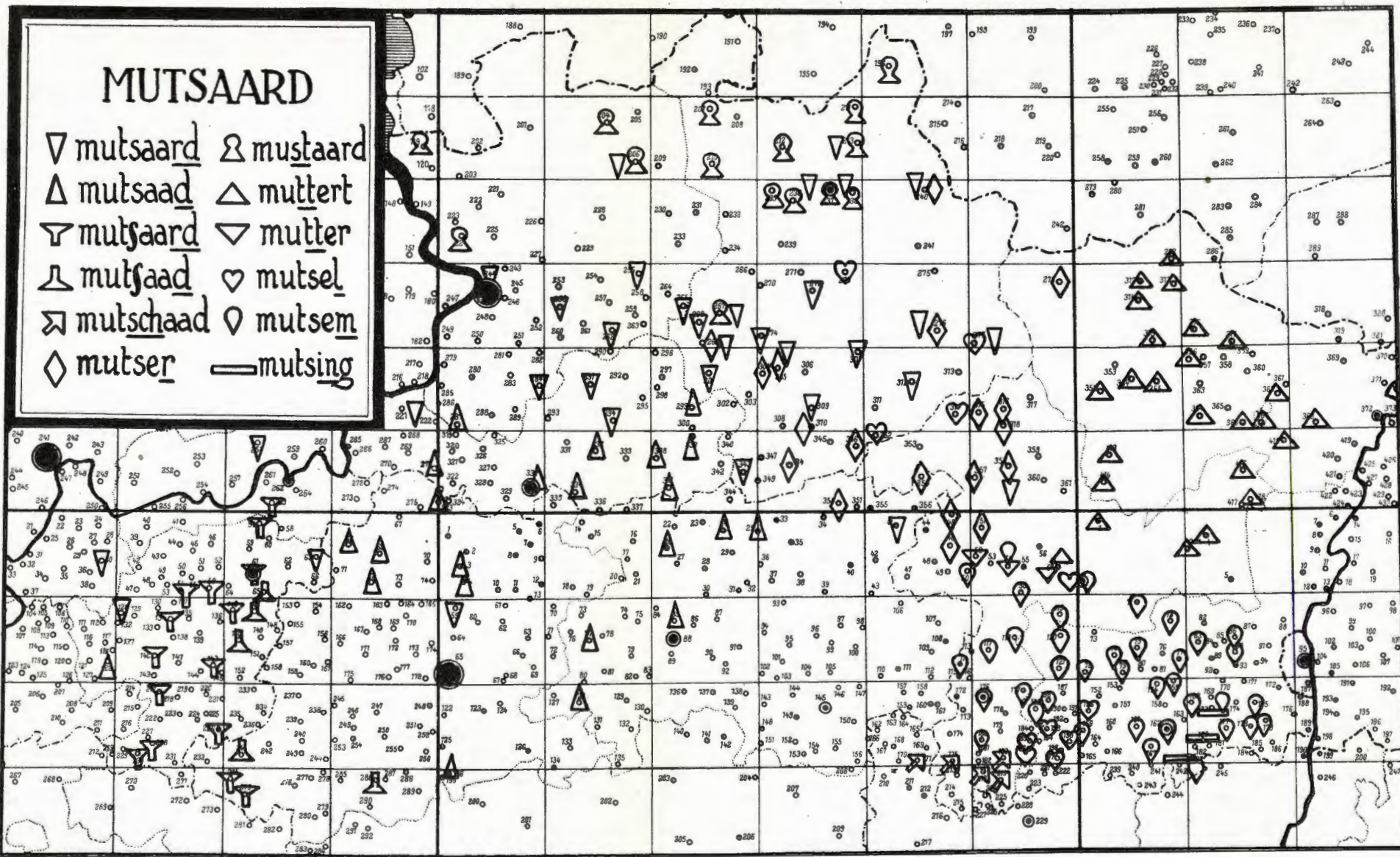
b) Het vokalisme is hiermee reeds voldoende aangegeven.

c) De eind-consonant viel weg in een gebied rond de Antwerps-Limburgse grens, gebied dat niet juister kan afgebakend daar ook vormen met eind-consonant voorkomen naast en tussen deze er zonder.

MUTSAARD

▽ mutsaard	⊠ mustaard
△ mutsaad	△ muttert
▽ mutsaard	▽ mutter
⊠ mutsaad	♡ mutsel
⊠ mutschaad	⊠ mutsem
◇ mutser	— mutsing

Alleen moet er gewezen op een paar plaatsen met een *metter*-vorm : Schulen (P 52), Kuringen (P 57) en Spalbeek (P 54) ; hier is ook *mjotsem* bekend.

2. In dit zelfde gebied heeft er een eerste suffixverandering of substitutie plaats gehad. **Mutsaard** is hier **mutsel**. Gans in het Zuiden van Limburg vinden we nog een aantal plaatsen met hetzelfde suffix n. l. Borgloon (Q 156), Engelmanshoven (P. 185), Gelinden (P 186), Mettekoven (P 193), Gutschoven (P 195) en Heers (P 197). Is er hier misschien invloed van **hetsel** aan te nemen : de twee gebieden grenzen immers aan elkaar? Voor de plaatsen in de provincie Antwerpen kan deze reden niet zo goed gelden daar er geen contact meer bestaat tussen de twee woorden. Staan we hier misschien voor een nieuwe overgang van *el* in *er*? De twee gebieden **mutsel** en **mutser** beslaan hier dezelfde oppervlakte. In dit geval kunnen we niet meer spreken van een wegval van *eind-t* in dit gebied. Of moeten we aannemen dat *-er* overgegaan is in *-el*, maar dan staan we nog voor het gebied in het Zuiden dat gans afgescheiden ligt. We moeten wel een vroeger groot aaneengesloten gebied aannemen, dat later door een nieuwe vorm die langs de grote verkeersweg uit het Oosten kwam in twee werd gesneden. Zuid-Limburg vormt een groot gebied met een *-sem* suffix. Vanwaar deze *m* komt, kunnen we niet verklaren.

Een ander suffix treffen we aan in een drietal plaatsen : Genoelselderen (Q 173), Mal (Q 180) en Vreeren (Q 183) hebben een vorm op *-ing* [*mjotsɛŋ*], waarnaast te Genoelselderen en Vreeren ook de vorm op *-em* gebruikt wordt.

4. Budze.

In het Zuidoosten van Oost-Vlaanderen ligt er een gebied waar een takkenbos een **budze** genoemd wordt of een

burze te Mooregem (O 96) en te Berchem (O 199) met de gewone overgang van *d* tot *r*.

De uitspraak geeft TEIRLINCK (*Zuidoostvl. Id.*) aan als **buidze**. Volgens de schrijfwijze van de correspondenten is het wel [bødzə]. Een paar keren wordt **butse** 'opgegeven': Munkzwalm (O 113) en Elst (O 207). Een vorm te Etikhove (O 203) wijst op een uitspraak [bøidzə].

Nederhasselt (O 142), Viane (O 271) en Ophasselt (O 217) geven een vorm [buzə]. De oorsprong van dit woord is het fr. *buche*, met enerzijds de overgang van [y] in [u] voor de [ʒ], een zeer gewoon verschijnsel in gans het gebied ten Westen van Brussel, en anderzijds een depalatalisatie van het consonantisme dat als resultaat geeft een uitspraak met [dz].

5. Spinse — pinse — pinsaard.

Deze woorden worden alleen gebruikt in Oost-Vlaanderen. **Spinse** treffen wij het eerst aan bij KILIAAN in de vorm **spindse** en **spinse** met de verklaring: *fascis cocularius, fasciculus ligni minuti, fasciculus cremiorum, cremium*. TEIRLINCK kent echter in *Zuidoostvl.* **spinse** alleen in de betekenis van boomtak en van een dik stuk hout, niet in deze van takkenbos. Dit gebied heeft een ander woord nl. **budze** om de mutsaard aan te duiden, maar het heeft toch de naam **spinse** bewaard voor een deel van een mutsaard. Hetzelfde verschijnsel dat de naam van het geheel op een deel overgaat zullen we nog op andere plaatsen ontmoeten. **Spinse** was eerst een bundel hout gelijk het nu nog het geval is op vele plaatsen, maar werd later in *Zuidoostvl.* alleen gebruik voor een stok uit een bundel.

Spinse is oorspronkelijk een Romaans woord. Het hangt samen met het tegenwoordige fr. *épincer*. In het dialect van Bergen (Mons) vinden we een werkwoord

spincher : „*élaguer, couper les menues branches*” (1). Dezelfde betekenis had ook het Oudfranse **espincier** (GODEFROY). In andere Waalse dialecten als die van Luik en Namen hebben we ook nog een werkwoord **spinci** (HAUST, *Dict. Liég.*) en **spinci** (PIRSOUL) doch het heeft niet meer de betekenis van snoeien of hout uitkappen. Een **spinse** is dus een bundel van takken die bij het snoeien of uitdunnen afvielen. Deze betekenis komt zeer goed overeen met de verklaring van Kiliaan : fasciculus ligni minuti, fasciculus cremiorum en met de tegenwoordige betekenis van **spinse**. Spinse is immers op vele plaatsen waar ook mutsaard bekend is, een bundel dunner hout zo o. a. te Zele (I 258), Mere (O 56), Hofstade (O 59), Erwetegem (O 122), Oombergen (O 128).

In het land van Waas is het niet **spinse** doch **pinse** dat gebruikt wordt met wegval van *s* of eerder een aanpassing aan **pinse** dat in Vlaanderen veel gebruikt wordt in alle mogelijke betekenissen die iets met nijpen gemeen hebben (vgl. DE BO en TEIRLINCK).

Het gebied aan de Schelde heeft echter **pinsaard** [**pe:nsort**]. Dit woord kan gevormd zijn op dezelfde manier als mutsaard, doch zal eerder ontstaan zijn onder invloed van mutsaard en zal moeten beschouwd worden als een compromisvorm tussen pinse en mutsaard. Pinsaard heeft altijd de volle vorm van het suffix, mutsaard heeft hem maar bij uitzondering bewaard, maar juist in de streek die aan het gebied van pinsaard grenst.

6. Heetsel.

Heetsel is tegenwoordig de benaming voor de takkenbos in de provincie Brabant. **Heetsel** was echter oorspronkelijk alles wat dienen kan om te branden en inzonderheid om

(1) J. SIGART, *Dict. du Wallon de Mons*, Bruxelles, 1878.

de oven te heten. Bij KILIAAN is **heytsel** : cremium, virgultum siccum et ad ardensum idoneum. In deze betekenis is het nog over ongeveer het ganse vlaamse land verspreid (Zie DE BO, TEIRLINCK, SCHUERMANS). Heetsel betekent verder een bussel hout doch gewoonlijk afval. Kiliaan : fasciculus ericarum, virgultarum, spinarum, dumorum en Plantijn : Fr. fagots légiers de bruyères ou de ronces ; lat. fascis, ericae fasciculus. Deze betekenis vinden we nog te Wuustherk (P 50), de enige plaats buiten Brabant die het woord opgegeven heeft. Men maakt er het onderscheid tussen mutsaard [*miotsəm*], een gewoon takkenbos en **hetsel** dat een bussel doornen aanduidt. De huidige betekenis in Brabant is echter takkenbos, uitgezonderd te Brussel en omgeving als Vilvoorde (P 10) waar etselke [*afelke*] een kleine bussel brandhout voor de kachel is.

Maar enkele plaatsen geven de twee woorden naast elkaar op, vroeger nochtans zullen ze gewoonlijk samen bestaan hebben. Een paar teksten uit boedelbeschrijvingen zullen dat klaar aantonen en ook de betekenis van heetsel duidelijk doen uitschijnen : te Opwijk (O 68) in 1793 in een inventaris van een hofstede : „twee honderd eyke mutsaert..., eene haute meijte van omtrent drij hondert mutsaert..., in den nast (ast) omtrent dertigh dooren heijtsel ende eenigen bremp” (1). Te St.-Genesius-Rode (P 198) in 1686 : „op de plaetse een partijken wishout en heytsel” (2) en in 1751 : „1 meyte hout gedeckt met eytsel... 1 meyten eytsel” (3). Volgens een pachtbrief uit Oudergem (I 263) mag de pachter elk jaar in het bos kappen „1000 heytsels”. In nota geeft P. L(indemans) : „volgens Brussels recht moest de heytsel 11 palmen lang

(1) *Eigen Schoon en de Brabander*, 1935, blz. 17. •

(2) Id. 1933, blz. 31.

(3) Id. 1933, blz. 35.

en 6 palmen dik zijn — de palm = 4 duim" (1). Hier hebben we reeds de tegenwoordige Brabantse opvatting. Heetsel is zonder twijfel een afleiding van heten. Wij weten wel dat de verbinding *ts* in het Nederlands gewoonlijk van Franse oorsprong is, doch en de andere afleidingen met *-sel* als stijf sel, speeksel, en de betekenis die het woord altijd heeft gehad wijzen op een formatie bij het Nederlandse heten (2).

Wat de vormen betreft hebben we ten Westen van Brussel weer een overgang van *ts* tot [ʃ] met als vokaal *a* die op de meeste plaatsen min of meer gepalataliseerd is. Hetzelfde vokalisme bestaat ook ten Oosten van Brussel zo te Vossem (P 80), Hoeilaart (P 126), Neerijssche (P 129) en zelfs nog verder naar Limburg toe; maar dan alleen aan de taalgrens als te Hakendover (P 150). Goetsenhoven (P 155) en Wommersom (P 157a).

7. Schans.

Schans met de betekenis „takkenbos” is slechts bekend in de Maasstreek van af Maaseik (L 372) tot Vroenhoven (Q 175) en Kanne (Q 188). Te Maaseik en te Eelen (L 419) wordt het gebruikt naast **krik** en te Opitter (L 362), niet meer in de Maasvallei, is het met krik bekend naast het gewone mutsaard. De uitspraak is [ʃans], met gerekte vokaal echter [ʃa:ns] te Lanaken (Q 88), Vroenhoven en Kanne.

Het *Middelndl. Woordenboek* kent schans alleen uit Kiliaan. Deze geeft schantse, schentse als *Fries* voor

(1) *Eigen Schoon en de Brabander*, 1938, blz. 96.

(2) J. GRAULS, *Een tweede uitstapje naar het Walenland in Hand. v. d. Kon. Com. v. Dial en Top.*, VII, 1933, blz. 283; *Een vierde uitstapje...*, IX, 1935, blz. 286. — J. L. PAUWELS, *De consonantenverbinding ts in het Nederlands in Lewv. Bijdr.*, XXVII, 1935, blz. 82.

mutsaard en voegt hij er aan toe, *Sicambr.* schrantse. Bij dit woord geeft hij schrantse, schrante, *Sicambr.* schantse, mutsaerd. Het *Mnl. Wdb.* kent ook schranse alleen uit Teuthonista en Kiliaan.

Schans is dus maar bekend sedert Kiliaan. Welke de betekenis en de oorsprong ervan is blijft duister. Combinaties en gissingen zijn er vele gemaakt, zonder resultaat echter; enkele meningen kunnen hier worden aangehaald en besproken. Volgens het *Wdb. der Ndl. Taal* is schans naar het schijnt ontstaan uit schrans, nog bekend in de Z.-Nederl. dialecten, dat kan ontleend zijn aan het hd. schranz(e) uit schrank(e); er wordt verwezen naar Teuth. schrantz: fascis en naar Kil. Het *Wdb.* durft deze combinatie niet als zeker aanzien. Over de verschillende betekenissen van schrans wordt er verder gehandeld, maar hier moet opgemerkt dat het *Wdb.* schrans II laat ontstaan uit schans, een kleine inconsequentie: schans uit schrans en schrans uit schans of moet het misschien aldus worden verstaan: het Ndl. schans uit een Duitse schrans en het Zuidndl. schrans uit schans? Klaar is het in elk geval niet. Volgens KLUGE (*Etym. Wörterb.*) zou Schans ontleend zijn aan het Hoogduitse en Laatmiddelnl. schanze. De oorspronkelijke betekenis zou geweest zijn „een stuk hout als brandhout” gelijk nu nog in het Oostfries en „houtbundel” zoals in het Westfaals. De betekenis „borstwering, verschansing” moet afgeleid zijn van de oorspronkelijke: houtbussel. De schansen, versterkingswerken, werden met schansen, vlechtwerk van hout, gemaakt. Deze betekenis van versterking of een afgeleide ervan, leeft nog voort in het Nederlands en in de Zuidnederlandse dialecten, maar hier vinden we overal schrans. Schrans is in de Kempen volgens CORNELISSEN-VERVLIET een lage stenen muur, ook stichel geheten; zo worden de lage stenen muren rond de kerken schransen genoemd.

Schrans is ook in de Kempen hetzelfde als schans, nl. „een vierkant of langwerpig stuk grond, met of zonder huizing, door grachten en soms door aarden wallen omgeven dat vroeger als schuilplaats heeft gediend.” Dezelfde betekenis geeft CLAES in het *Bijvoegsel van het Hagelandsch Idioticon* van TUERLINCKX. DE BO kent **schrans** in de betekenis „schutsel, windscherm, fr. paravent, écran”. RUTTEN geeft een andere betekenis in het *Haspengouwsch Idioticon*; **schrans** is een hoeveelheid, vooral gezegd van dingen die in hopen liggen; b. v. er is al ene goede **schrans** bieten, mest weg. Deze betekenis schijnt eerder te passen bij een ander woord **schrans** dat verder besproken wordt. Overall in het Zuiden dus een vorm met *r*. Deze kan zeer goed teruggaan op **schrantse**, takkenbos, dat Kiliaan opgeeft met de vermelding *Sicambr.* en zoals het in Teuth. voorkomt: „Eyn borden to samen gebonden off eyn **schrantz**: fascis. Wij hebben dus twee vormen een met en een zonder *r* met dezelfde betekenis, die beide waarschijnlijk aan het Duits ontleend zijn. **Schans** sluit aan bij het Westfaals, het Oostfries en het Deens **skanse**, dit ook ontleend aan het Duits; **schrantse** bij het *Sicambr.* door Kiliaan opgegeven; jammer dat het *Rheinisches Wörterbuch* nog niet zo ver gevorderd is; dit zou ons wel kostbare inlichtingen kunnen verstrekken. We moeten voorlopig niet het ene woord uit het andere afleiden.

In de Zuidnederlandse dialecten bestaat nog een ander woord **schrans** met de algemene betekenis van spleet, breuk, scheur, waarbij een werkwoord **schransen**: bij Kil. **schrantse**. *vetus, fractio, comminutio, scissura* en **schrantse**. *frangere, rumpere, laniare, fendere* en ook *mandere, dentibus frangere, dentibus conficere, conficere cibum, popinari*. Het *Ndl. Wdb.* heeft ongelijk deze betekenissen in twee afzonderlijke artikels onder te brengen. DE BO geeft **schrans** als **schram**, **krabbel** fr. *égratignure*. **Schran-**

zen : „slinzen, met de tanden afschrooden of afbijten en eten”. Bij CORNELISSEN-VERVLIET is schranzen of schransen gretig eten, verslinden en schrans wordt dan gebruik voor honger. Schrans wordt ook in deze betekenis gebruikt in het Bargoens (1). Dit schrans komt waarschijnlijk uit het Duitse *schranz*, mnd. *schranz(e)* en betekent „Riss, Schlitz”. De oorsprong ervan is volgens KLUGE duister. De grondbetekenis „reet” duidt op een samenhang met *Schrunde*. Waarschijnlijk is het Duitse *schranze* een afleiding van ohd. *scrantussa en dan vergelijkt Kluge het duitse woord met het Oudnndl. *schrante* en *schrantsen*, het Oostfriesé *schran(t)sen* „reiszen, raffén, gierig essen” het Westfaalse *schrantzen* „fressen”. Wanneer we deze betekenissen vergelijken met die van de andere benamingen van de takkenbos, zien we wel hoe dit woord voor een houtbundel kan gebruikt worden zonder nochtans een duidelijk inzicht te hebben in de oorsprong en betekenis er van. We willen ons hier niet langer bezig houden met schans en niet met FRANCK-VAN WIJK nog andere aansluitingen zoeken bij *schränk* met als eerste betekenis : omheining, afsluitingen waarvan de betekenissen, evenals deze van het werkwoord *schränken* zeer dicht die van *schrantsen* benaderen. Schans blijft duister gelijk verscheidene andere benamingen van de takkenbos.

8. Krik.

De Noordoosthoek van Limburg noemt de mutsaard met een eigen woord n. l. *krik*. Het wordt opgegeven voor Molenbeersel (L 319), Kessenich (L 370), Geistingen-Ophoven (L 371), Maaseik (L 372), Eelen (L 419) en

(1) I. TEIRLINCK, *Woordenboek van Bargoensch*, Roeselare, 1886.

Opitter (L 362). In laatst genoemde plaats is **krik** echter niet het gewone woord.

Krik betekent eigenlijk houtskool: **krik** is het gewone woord voor **houtskool** in de provincie Limburg uitgenomen het Maasland, en in het Noorden van de provincie Antwerpen. Kiliaan bepaalt **Krick-kolen** als carbones ex ramis, virgultis fascibus allisque lignis minutioribus, dus houtskolen van fijner hout. De oorsprong van het woord is onbekend. Kiliaan ziet het als een klanknabootsing aan van het geluid dat de houtskolen maken bij het branden. Uit de bepaling van Kiliaan is het niet moeilijk te komen tot de betekenis takkenbos: krikken eerst houtskolen en dan hetgene waarvan ze voorkomen nl. takkenbossen. Nauwelijks moet aangestipt worden dat in deze plaatsen de houtskolen een andere naam dragen: zij worden er **ameren** genoemd (meestal in het mv.) Mnl. amerdijn (1).

9. Fasceel.

Dit woord komt uit het Ofr. **faiscel**, een oudere vorm voor **faisceau**. Het is bekend in het Noordelijk gedeelte van West- en Oost-Vlaanderen boven een lijn die loopt van Veurne (H 84), Wulveringem (H 88), Nieuwkapelle (H 101), Wingene (H 119) naar Zomergem (I 192). Een **fasceel** was in het Middelnederlands en bij Kiliaan geen eigenlijke takkenbos, het is een bundel dik brandhout en bij uitbreiding is **faseeel** een stok uit zulk een bundel. Enkele plaatsen hebben het woord opgegeven in de betekenis van mutsaard, het zijn: Snaaskerke (H 22), Brugge (H 36), Adegem (I 155) en Steenvoorde (N 104) in Frans-

(1) Krikken voor houtskolen is ook bekend rond Chimay in de provincie Henegouwen. E. DONY, *Vocabulaire du Faudreur au pays de Chimay*, in *Bulletin de la Soc. Liég. de Littérature Wallonne*, 59, 1925, blz. 20. „CRIQUES: s. m. plur. le menu charbon de bois, provenant de la carbonisation des ramis ou branchettes”.

Vlaanderen. Alleen deze plaatsen werden op de kaart aangeduid. De meeste plaatsen echter uit het boven aangeduid gebied, hebben *fasceel* opgegeven als de naam van dik brandhout voor de oven. De vorm is in West-Vlaanderen [fase:l,], in Oost-Vlaanderen meer [førsiël] met epenthetische *r*, zo te Maldegem (I 154), Adegem (I 155), Waarschoot (I 190) en Zomergem (I 192).

10. Schavei.

Schavei als benaming voor de mutsaard is in gebruik rond Leuven. Te Leuven zelf is het niet bekend, wel te Herent (P 84), Wilsele (P 85), Heverlee (P 89) Opvelp (P 139) en Vertrijk (P 143a). De uitspraak is [sxava:] of [sxəva:]. Een woord *schavei* is op verschillende plaatsen bekend met verschillende betekenis. DE BO heeft *schavaie* in de zin van lor, prul, iets van weinig waarde. In de Kempen wordt het volgens CORNELISSEN-VERVLIIET alleen gebruikt in de woordkoppeling : *hei en schavei* wat zij verklaren „heide en woeste, onvruchtbare grond”. In het *Bijvoegsel bij het Antwerpsch Idioticon* geeft CORNELISSEN nog een *schavee*, woord waarmee de vergulders de afval van bladgoud aanduiden. Voor het Land van Waas tekende A. JOOS de uitdrukking op *Deur hei en schavei loopen* in de betekenis van over heg en haag. LOQUELA van G. GEZELLE heeft voor Ninove een *schaveie* in de betekenis van riool.

Schavei moet volgens de klemtoon die op de laatste syllabe ligt, uit het Romaans komen. We brengen het samen met het Naamse *chaver* dat PIRSOU (1) verklaart : „gratter, enlever la pelure, racler”. *Chavée* is : „lieu escarpé, chemin creusé dans la roche, chemin creux fort encaissé”.

(1) L. PIRSOU, *Dict. Wallon-Français. Dialecte de Namur*, Namur, 1934.

In het Luikerwaals hebben we volgens HAUST (*Dict. Liég.*) haver : „racler, râper ;” havêye : „chemin creux”; haveüre : „raclure, éraflure, excoriation”. De grondbetekenis van **chaver** is tegenwoordig „afkappen, afsnijden, uithollen”. De oorspronkelijke betekenis was echter enigszins anders. **Chaver** komt van het latijnse **excavare** en niet gelijk Haust meent van het ndl. **schaven**. Hiervoor verwijzen we naar de etymologische woordenboeken van GAMILLSCHEG, MEYER-LÜBKE en W. VON WARTBURG. Deze laatste geeft alle afleidingen van „excavare” en brengt er ook het woord van DE Bo mee in verband. **Chaver** en **chavee** bestonden ook in het Oudfrans in de betekenis van uithollen, graven, uitgraven en van holle weg (1). Hieruit heeft zich dan de tegenwoordige ontwikkeld van „afkrabben, afsnijden” waaruit we dan komen tot de naam van een takkenbos op dezelfde wijze als boven gezegd voor mutsaard en spinse (2).

11. Ruimeling.

Ruimeling werd opgegeven voor Opdorp (I 272) en Ramsdorp (K 323). Het is een afleiding van **ruimen**, dat gezegd van bomen en houtgewas betekent : „ontdoen van overtollige takken, snoeien.” **Ruimeling** is een kleine takkenbos van snoeisels, van afgehakte takken ; Kiliaan : **ruymelinck**, fascis ramorum et frondium supervacaneorum, ramalia. DE Bo heeft het woord op als bekend in West-Vlaanderen in de betekenis van Kiliaan ; geen enkel correspondent heeft het nochtans meegedeeld.

(1) GODEFROY, *Dict. de l'Ancienne Langue Française*. — TOBLER-LOMMATZSCH, *Altfranzösisches Wörterbuch*, Berlin, 1936.

(2) DU CANGE, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, heeft scava, „arborum densitas nimia”, dat echter een schrijffout zou zijn voor schena of scana.

12. Boning.

In het Meetjesland of het Noordwesten van de provincie Oost-Vlaanderen noemt men de takkenbos **boning** [bɔnɪŋk] met de gewone verscherping, eigen aan de streek. Het woord wordt gebruikt te Oosteekloo (I 163), Zelzate (I 165), Oostwinkel (I 189), Zomergem (I 192), Sleidinge (I 195), Doorzele (I 200) en Waarschoot (I 190). Het wordt, zoals andere benamingen voor de mutsaard niet alleen voor samengebonden hout gebruikt, doch ook voor stro en op sommige plaatsen uitsluitend voor stro zo o. a. te Aalter (I 187) en Ursel (I 186).

Boning is een regelmatige formatie met het suffix **-ing** bij binden, bond : bond-ing met assimilatie van *nd* tot *n*. In het *Mdl. Wdb.* vinden we reeds een **bondinc** : „bussel, bos” met voorbeelden voor stro en hout. Te Oosteekloo (I 163) wordt de vorm **banink** opgegeven. Dit zal wel een aanleuning zijn van het vokalisme bij band. We moeten niet met SCHUERMANS deze vorm brengen bij een werkwoord **bannen** met de betekenis aan elkaar raken : **banden** bij Kiliaan : coire in unum, collegi in turmas et classes, nog bekend in het Land van Waas voor „tegen elkaar staan, rotten” van vlas of koren. Het *Wdb. der Ndl. Taal* kent dit woord niet.

13. Kleijas.

In het Zuidwesten van Brabant ligt een klein gebied met een zeer eigenaardige benaming. Hier volgen de plaatsen die het woord opgeven met de vorm van het woord zoals hij geschreven werd : Gooik (O 239) **klij'es**, ook hetsel bekend, Pepingen (O 244), **klajes**, Gaasbeek (O 246) **klijës**, Edingen (O 253) **kleijas**, St.-Kwintens-Lennik (O 238) [kleijas]. De klemtoon op de eerste syllabe.

Een afdoende verklaring van dit woord kunnen wij niet geven. Het zou kunnen in verband gebracht worden met het Fr. *claië* dat betekent een vlechtwerk van rijshout. Mogelijk is het gevormd van het ndl. *glui*, *gleui*, *gluw*, *glei* in het Mnl. *gloy*, *gley*, *gly*, *gluy*, *gleu*, *glay*, *geluw*; bij Kil. *gleije*, *gluwe*, *Fland. Holl. fascis stramentorum*, *stramen arundinaceum*, *manipulus arundinaceus*, vulgo *glema*, *gelima*, *Gal. glu*. De betekenis is roggestro vooral als dek- of bindstr. Het *Mnl. Wdb.* en het *Wdb. der Ndl. Tl.* weten niet of het oorspronkelijk Romaans dan wel Germaans is. Het wordt door hen, alsook door Vercoullie samengebracht met het Ofr. *gloi*, *glai*: „lisch”. Gamillscheg echter laat het afstammen uit de 12^e eeuw met de betekenis „rogge” van een grondvorm *clodium, die Gallisch moet zijn. Godefroy heeft de vormen *glui*, *gluy*, *gleu*, *glu* met de betekenis van roggestro, een bussel stro of gebonden met stro. Zo geeft hij een tekst van 1385 waarin er sprake is van „un glui de feves”. De betekenis is dus breder dan deze die tegenwoordig nog bestaat in West- en Oost-Vlaanderen (DE BO, JOOS, TEIRLINCK) waar het aanduidt een bundel gezuiverd roggestro, vooral gebruikt om daken te dekken. Deze betekenis geeft Godefroy reeds op voor het Picardisch, het Comtois en het Rouchi. Een bredere betekenis van stroband, die ook reeds in het Oudfr. bestond, is de gewone betekenis in het Waals van Marche-lez-Écaussinnes (1). In het Brabants gebied dat ons aanbelangt, kan zich deze betekenis nog verder uitgebreid hebben tot hetgene dat met een stroband gebonden wordt.

De anlaut *kl* levert geen moeilijkheid op: overgang van *g* in *k* hebben wij in een ander woord nl. *genster* of *geinster*.

(1) A. CARLIER, *Glossaire de Marche-lez-Ecaussinnes*, in *Bull. de la Soc. Liég. de Litt. Wallonne*, t. 55, 1914, p. 376.

Brabant ten Oosten van Brussel heeft *g*, dan komt een strook met *k* als Opwijk (O 68) **kasters**, en Ruisbroek (O 228) [**kazters**] en verder krijgen we dan *kl* te Lembeek (O 240), **Kester** (O 243), **Pepingen** (O 244) en zelfs **Scheldewindeke** (O 36) en **Mere** (O 56). Kiliaan kende ook reeds **genster** met *kl*- anlaut.

14. Fak — fagoot.

De streek van Overmaas noemt een takkenbos algemeen een **fak**, mv. **fagge**. Dit woord stamt uit het Franse **fagot** door bemiddeling van het Waals (vgl. het Luikse **fa**, en **fahéne**, Verviers **faguène**, uit *fascina* bij J. HAUST).

Fagoot moet ook bestaan hebben in het Westvlaams volgens DE BO. Een enkel plaats, Steenvoorde (N 104) en dan nog in Frans-Vlaanderen, heeft het opgegeven. De schrijfwijze „**fagoten**” in het mv. wijst op een Nederlandse uitspraak.

15. Bord.

In de streek van Overmaas heeft men nog een tweede woord voor takkenbos: **Montzen** (Q 255) [**bœ'et**], **Eupen** (Q 284) **beurd**, en **Welkenraat** (Q 278) **buit** met de schrijfwijze van de correspondenten. Het *Rhein. Wörterb.* heeft **Bord III** als „houtbundel en takkenbos” voor het land van Kleef. Dit **Bord** zal zijn hd. **Bürde**, mnd. **bordene** en niet hd. **Bord** dat in geen enkel betekenis gebruikt wordt die een overgang tot takkenbos waarschijnlijk maakt. Uit de voorbeelden die echter voor **Bürde** worden aangehaald, wordt die overgang heel natuurlijk: het wordt immers gebruikt om een kleine hoeveelheid hout aan te duiden.

16. Ammeloos en andere benamingen.

Kortemark (H 115) heeft opgegeven ameloizen (mv.). DE Bo geeft dit woord als ammeloos, hammeloos, ameloos of hameloos. Het heeft dezelfde betekenis als fasceel en het zou hetzelfde zijn als het Waalse amnoiss. Waar hij dit woord gehaald heeft, zegt hij niet en hebben wij ook niet kunnen vinden.

Met dezelfde betekenis geeft DE Bo ook nog poorter dat hij omschrijft „zware bondel brandhout van ongespleten stokken of knuppels met een weinig rijshout van binnen en met twee wringwissen gebonden fr. falourde — is de bundel echter slechts gebonden met één band dan wordt hij genoemd sluit of sluite”. Kiliaan kende ook een poorterken, pooterken : fasciculus urbanis focus accomodatus q. d. civium fasciculus. Schuermans geeft voor Brabant ook poorter of peuter dat hij afleidt van poot : „stok”. Geen enkel opgave hebben wij van dit woord bekomen tenzij poentere voor Nederbrakel ((O 208) hetzelfde woord zou zijn. In een wat oudere tekst vinden we poorter voor Kortrijk (1) met een ander woord n.l. henneke voor een kleiner soort mutsaard. DE Bo kent dit ook henneke(n) of hinneke(n) voor een kleine mutsaard van rijshout, ook nog kraainest genaamd, nld. ooievaarsnest. Verder heeft hij nog galgejong. Dit woord zal wel doelen op vroegere strafuitvoeringen.

Van het fr. falourde was in het Mnl. faloerde in gebruik. Bij de teksten uit het *Mnl. Wdb.* kunnen we er nog een paar andere voegen. In een pachtcontract van 1437 van het Hof te Catthem onder Borchtlombeek staat er dat de pachter mag halen „alle jaren dusentich falloerden” (2)

(1) F. A. SNELLAERT, *Bijdrage tot de kennis van den tongval en het Taaleigen van Kortrijk in Belgisch Museum*, VIII, 1844, blz. 189.

(2) *Eigen Schoon en de Brabander*, 1934, blz. 61.

en in een tekst van 1428 over het bos te Liedekerke wordt gesproken over de werklieden van de abdijs die er 's Winters kwamen maken „falloerden, fasseelen en mutsaerts” (1). Faloerd moet tegenwoordig totaal in onbruik geraakt zijn.

Om aan te tonen dat de veelheid van benamingen voor takkenbos niet nieuw is volgt hier de lijst van de namen die Kiliaan kende :

fascis lignorum majorum : fasceel houts ; fasceel-hout ; wisse houts, wis-hout.

fascis lignorum urbanis focus accomodus : poorterken, *fascis e virgultis, virgis, lignisve tenuioribus, cremium*, *Fascis cocularius* : moetsaerd, mutsaerd ; rijs *Fland.* rijsbosch, takken, takkenbosch *holl.* spindse, spinze ; schantse, schentse *fris*, busselhout, bosch takken, *holl.* ramage, ramadzie.

fasciculus spineus, senticosus : haegaerd.

fasciculus ericarum : heidsel.

fasciculus virgultorum, quibus in fundum demissis terra superingeritur adversus aquarum impetum : sinkrijs.

fascis ramorum et frondium : looverik, ruimelink (2).

NOTA. — De laatste proef van dit opstel was reeds verzonden toen Dr. L. GOEMANS mij op het waarschijnlijk verband wees tusschen *mutsaerd* en Fr. *moche* = paquet de soies filées (LITTRÉ, s. v.).

(1) *Eigen Schoon en de Brabander*, 1937, blz. 3.

(2) *Synonymia Latino-Teutonica* (ex Etymologico C. Kiliani deprompta) uitgeg. door E. SPANOGHE, 3 dl., Antwerpen, 1889-1902.

KAART II

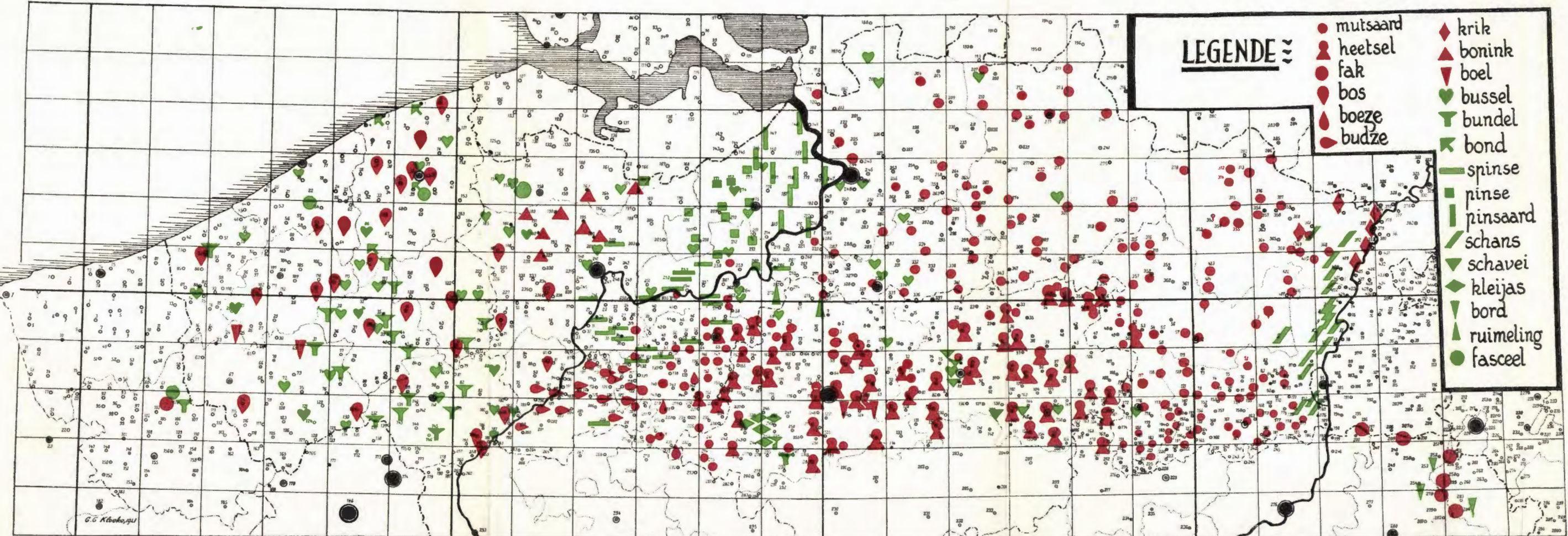

H

I

K

L

LEGENDE

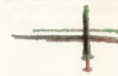
- mutsaard
- ▲ heetsel
- fak
- ◊ bos
- ◊ boeze
- ◊ budze
- ◆ krik
- ▲ bonink
- ▼ boel
- ♥ bussel
- ▼ bundel
- ▲ bond
- spinse
- pinse
- pinsaard
- schans
- ▼ schavei
- ◆ kleijas
- ▼ bord
- ▲ ruimeling
- fasceel

N

O

P

Q

Zuidnederl.
Dialectcentrale, Leuven.
Nadruk verboden.